

Pavle
Merku

Biti narod

Kdaj že se je začela oblikovati v meni in je iz slutnje postala zavest? Gotovo ni dolgo let nazaj, toda desetletje je v meri, ki je dana človeškemu življenju, le dolga doba in se ta zavest ne more zbrisati, kakor se ne izbriše izkustvo. Postala je bridka prisotnost v moji notranji panorami: *naša narodna zavest se ni premaknila čez državne meje, ki jih je postavil plebiscit leta 1866*. Saj sem sam, ko sem šel prvič delat v Benečijo, imel občutek — kljub Trinku, davnemu šolskemu izletu v Landarsko jamo in Špeter ter Orlovim zapisom v dnevnem in revialnem tisku — da grem na belo liso v zemljevidu z napisom HINC SUNT LEONES.

Lani je potekala petstoletnica spomenikov, ki jih je Andrej iz Loke postavil v Benečiji: gotske notranje kapele v jami sv. Ivana v Čelè pri Landarju, cerkve v Porčinju, od katere je ostala čudovita apsida, in cerkve v Briščah, od katere je ostala le kamnita plošča z mojstrovim podpisom. Res je Primorski dnevnik lani objavil moj člančič o porčinjski apsidi, res je Društvo slovenskih izobražencev v Trstu organiziralo lani izlet k tem spomenikom, ki jih je s strokovno besedo osvetlil Emilijan Cevc, temu izletu pa je sledilo predavanje z diapozitivi: toda kako se je vesoljna Slovenija oddolžila temu mojstru ob ti petstoletnici? Andrej iz Loke ni ne Michelangelo ne Meštrovič: toda je *slovenski* stavbenik in kipar in je pred petsto leti postavil v Benečiji spomenike. Ob ti petstoletnici jih je kakih trideset Slovencev obiskalo in občudovalo: res ni zaslužil več? Vsekakor je to bedna priča o naši kulturni in narodni zavesti.

Kultura? Kdaj pa se je slovenska kultura zavedala Benečije? Kdaj jo je izpričala? Tudi če odmislim slovenske izobražence in kulturnike (prisilili so Vraza na kulturno zdomstvo in mu potem očitali odpadništvo!) in se omejim na ljudsko kulturo, moram spet ugotoviti: kolektivna apercpepcija ljudske kulture in zavesti *ni* še narodna zavest = zavest o celovitosti narodnega telesa ne glede na državne meje.

Eno samo izjemo poznam: to so zgodovinske in naravne katastrofe. Narodnoosvobodilna vojska se je zavedala Benečije, jo upoštevala v svojih načrtih in svojo zavest izpričala z znanimi akcijami. Po vojski je pa ta zavest šla takoj *ad acta* in tam ostala do potresa, ki je pred dvema letoma uničil 90 % Rezije in Tera. Stalna prisotnost delavcev iz SR Slovenije v Terski dolini, kjer postavljajo že dve leti montažne hiše, dar SR Slovenije žrtvam potresa v barski občini, so spet živa priča o ti zavesti, ki se zbudi le ob katastrofah.

Kultura te zavesti ne pozna nikoli. Naj navedem primer iz naše novejše beletristike, ki me je globoko prizadel:

Ko se v razmišljanju *Slovenski roman* sprašuje, »kod vse bi se dal razpredati takšen tekst, kje vse bi se dala odkrivati neka nedržavna in neuradna, a zato tembolj bivanjsko nabita Slovenija« v nedavno izšlih *Snegovih Edena* (Založba Lipa, Koper 1977, str. 223), naniza Alojz Rebula vrsto več ali manj zadetih in očarljivih slovenskih situacij (z zelo ozkim antropološkim spektrom). Pri tem se vrstijo bivanjske situacije, ki jim avtor vselej natančno določa kraj. Slovenska situacija je seveda povsod, kjer se Slovenci srečajo in soočajo, zato tudi »na sprejemu jugoslovanskega konzula v hotelu Jolly v Trstu« in ne samo »v polharski noči v Beli krajini«, tudi »na večerji v Sloveniku v Rimu« in ne samo »v ošteriji s članom centralnega komiteja KPS«, tudi »pri koncelebrirani maši izseljenskih duhovnikov v Frankfurtu« in ne samo »v kuhinji Doma pisateljev v Portorožu«. Toda pri teh situacijah, ki segajo iz samega slovenskega osrčja na vse strani in prek današnjih državnih meja na Koroško, na Tržaško, med izseljence in celo v slovensko duhovsko središče v Rimu, pri tem razmeroma dolgem seznamu, v katerem se pisatelj mudi kar dvakrat v Portorožu, mu je spet nevidna državna meja iz leta 1866 preprečila, da bi spoznal Benečijo in Rezijo in, zakaj ne, Porabje. Kako so te dežele »bivanjsko nabita Slovenija«, naj vedo le etnografi in dialektologi in še med njimi komaj deseterica ljudi. Naša visoka kultura, ki leti v vse smeri prek današnjih državnih meja, se ustavlja le pred mejami izpred leta 1918.

Ne, ni res. Ko hodim po Reziji in Benečiji in doživljam ljudi, njihovo zvestobo slovenski besedi, njihovo čuvanje ljudskega izročila, njihovo kulturno prebujanje, mislim res tako. Ko ugotavljam, da v zavesti o lastnem narodu pri večini Slovencev ni ne duha ne sluha o Reziji in Benečiji, mislim tako. Toda ko hodim po Šavrinah in po Brkinih in po Blokah, moram ugotavljati isto: kdo pozna te kraje? kdo se zaveda njihove prisotnosti v slovenskem vesolju? Mar oni, ki se prek (točneje: mimo) Brkinov peljejo do vile v Portorožu in se »zavedajo« le asfaltirane ceste pred sabo in nekaj dreves in gostiln ob nji?

Ni res torej, bele lise na zemljevidu slovenske narodne zavesti so tudi tostran državne meje iz leta 1866 in kdo ve, koliko jih je še mimo tistih, ki jih poznam sam, ker ljubim tam ljudi in njihov način, kako so Slovenci, in deželo, po kateri hodim in po nji vedno znova doživljam Župančičevo Dumo.

Z nami je torej točno tako kakor z Italijani, uravnavam svoje misli v stvaren sklep. Italijani so ob nedavni stoletnici združene Italije ugotovili — v dnevnem tisku smo tedaj brali veliko razmišljanj pisateljev, sociologov, časnika — da je Italija sto let prej postala enotna država, toda še danes ni nobene dejanske enotnosti v narodni in kulturni zavesti.

Naj je zemlja, kjer bivamo Slovenci, v primerjavi s tolikokrat večjo Italijo le krpa med Alpami in šavrinsko obalo in panonsko nižino, naj je naša kultura mlajša, naj je naša zgodovina toliko preprostejša, vendar nismo nič na slabšem, kar zadeva narodno zavest, zavest o narodu. Biti narod

torej ne zahteva zavesti o lastnem »biti narod«, ne zahteva zgodovinske percepcije o lastnem narodu.

Kaj nas torej združi v narod? Kateri je najmanjši skupni imenovalec, ki nam je tudi skozi najtemnejše čase in v belih lisah na našem narodnem zemljevidu zagotovil »bivanje«, existenco kot slovenski narod? Je to naš jezik? Morebiti je prav jezik tisti najmanjši skupni imenovalec, ki se zanj sprašujem. Toda ne, ker je jezik vsakdanje praktično občilo, temveč zato, ker je tudi in predvsem posoda — najbolj neposredna, najbolj nepogrešljiva, tudi še ne edina — naše prvinske nacionalne kulture, to je naše ljudske kulture. Potemtakem bi temu razmišljanju lahko zbral drugačen naslov, ki bi neposredno zadel srž vprašanja in mu nakazal rešitev:

JEZIK, NAŠA MATI

To mi je vselej jasno, ko poslušam naše ljudi pripovedovati ali peti davne in nedavne povedke, pravljice, pesmi, izreke idr. v vseh možnih narečjih in govorih ter z vsemi pisanimi osebnimi variantami, ki jim botrujejo pisani ekološki, zdravstveni, psihološki in kulturni pogoji. Mimo različnega in enkratnega v njihovem govoru me gáne splošno, ki mu je tisto različno in enkratno le krajevna in osebna posoda. Splošno je vrednota, osebno pa jo oživlja, ji daje človeški smisel in človeško ceno. In oboje zaobsegam v enoten pojem »jezik«, razpoznavni znak, občilo ne samo za nujno in kontingentno, ampak (in tudi hkrati) za kulturne in človeške (mar ni to isto?) vrednote. Občilo postane s tem izročilo. Jezik postane s tem kultura.

Jezikovna kultura ima potemtakem zanesljivo matico: to je nacionalni jezik, kakor ga govori ljudstvo še pred pragom zgodovinske zavesti. Zakaj ta jezik je nosilec bogate ljudske kulture. Otipljiv primer je seveda Rezija, ki živi še pred pragom zgodovinske nacionalne zavesti, saj se tu razen redkih izobražencev občestvo ne zaveda svoje zgodovinske nacionalne pripadnosti. Kulturna vloga, ki so jo imeli domači duhovniki v 18. in 19. stoletju ali tu službujoči beneški duhovniki v 19. stoletju in v tem tja do konca druge svetovne vojske, ni zaorala v zgodovinsko zavest Rezijanov. Kramarjev katekizem *To kristjanske učilo* (Katoliška tiskarna, Gorica 1927) se celo niti oprijel ni. Toda ljudska kultura — ona prvinska, ki jo osrednja Slovenija pozna danes v glavnem iz Štrekljeve zbirke in podobnih tekstov — je tu še živa in tvorna in je z jezikom, svojo posodo, ohranila svoje povsem slovensko bistvo. Tudi če sega izvor pravljič in izročila večkrat v pred-slovanski čas — kakor pogostoma ugotavlja Milko Matičetov, ki je med Rezijani našel številne staroevropske mite — daje prav jezik temu davnemu izročilu neizpodbitno in nedvoumno značaj slovenske ljudske kulture. Prav tako je *Oj božime* slovenski razpoznavni znak za Nadižo, tudi če muzikalno sovпада s furlansko *Sdrindulaile che bambinute* ali celo s patriarško melodijo *Ecce ancilla Domini* (videnski Cod. 324 iz 12. stol.), kakor trdi Pellegrino Ernetti (Davide Liani, Polifonia friulana, Edizioni Suvini Zerboni, Milano 1977, str. 1), in to zaradi tega, ker je ta melodija postala s slovenskim besedilom del slovenske ljudske kulture še pred pragom zgodovinske zavesti Nadižanov. Ampak tudi ko govorim s starimi znanci v

Brkinih in druge po slovenskih krajih in postanejo ti ljudje v pogovoru zavestni nosilci ljudskega izročila (ko govorim s starimi kmeti, se tega nenehno zavedam), tipam za njihovimi besedami in izjavami v samo matico naše ljudske kulture. Posoda tega sporočila je v vsakem primeru prvinska in pristna slovenščina z vsemi tistimi krajevnimi in osebnimi značilnostmi, ki sem jih prej omenil; in ta slovenščina se v svoji vlogi kljub vsem krajevnim in osebnim razlikam ne razlikuje: to je prva posoda naše nacionalne kulture.

Naši cerkveni rokopisi, prisežni obrazci meščanov, zasebna korespondenca plemičev v 17. stoletju (rokopis s korespondenco Coraduzzi-Marenzi, 31 pisem, sem lani izročil založbi), knjižno delo protestantov itn. so potem oblike kulturnega jezika, ki se v različni meri postavljajo že v čas tokraj zgodovinskega praga naše nacionalne zavesti. Toda človek, ki pozna matico naše kulture, ljudsko izročilo, lahko spozna v vsaki od teh stopenj, od teh literatur, tja do časov, ki smo jim bili živa priča donedavna, žive vezi, zdaj očitne zdaj prikrite, z izročilom. Nacionalna kultura raste iz ljudske, ljudska kultura oplaja v različni meri vse vrste visoke nacionalne kulture.

Mimo vsebinskih in slogovnih prvin, ki so jih velikani naše književnosti črpali iz ljudskega izročila, se mi zdijo enako pomembne jezikovne prvine, ki so nerazdružni sestavni del naše ljudske kulture. Prešeren se razlikuje od Koseskega tudi zato, ker je sprejel jezik naše ljudske kulture (občilo-izročilo) in z njim oblikoval, ne da bi mu delal silo, svojo visoko kulturo. Prav zato ga lahko vsi razumemo in spoznamo njegovo kulturno sporočilo, medtem ko nas od Koseskega oddvaja tudi okornost, s katero je jezik uporabljal: način, kako je izumljal besede in zveze, se ne sklada z živim izročilom; tudi zato ni mogel tak jezik postati posoda katerega koli kulturnega sporočila.

Na mojo pisalno mizo se steka vsak delavnik na desetine pisem iz slovenskih krajev tostran in onstran današnje državne meje. Povečini jih pišejo preprosti ljudje, to so ljudje z najnižjo stopnjo obvezne izobrazbe, včasih pa je niti toliko nimajo. V dobrem desetletju sem opazil očitno nazadovanje v pisanju, neke vrste povratni analfabetizem pri zelo visokem odstotku dopisnikov. Današnja državna meja nima pri tem opazne vloge, torej pojava ne morem pripisati nizki ravni pri poučevanju slovenščine v Italiji. Najbolj opazna značilnost pri tem (skoraj) povratnem analfabetizmu je okornost, s katero ljudje izbirajo besede in jih vežejo, večkrat zelo daleč od naravne (ljudske) rabe. Gre dejansko za nagel proces odtujitve ljudskemu kulturnemu izročilu. V poslednjih mesecih sem začel dobivati številna pisma tudi iz Nadiških dolin. Pisci, ki obvladajo knjižno jezikovno konvencijo, so izjema; povečini pišejo v knjižni italijanščini, tisti, ki so se je učili v šoli, jih je sram uporabljati domače narečje ali ne vedo, kako bi ga pisali; niso pa redki primeri, ko pišejo v domačem narečju tako, kakor ga znajo pisati po lastni iznajdljivosti, ne da bi kdaj obiskali slovenske šole. Poslednja pisma so čudovita: pokažejo, kako ti ljudje obvladajo *svoj kulturni jezik*, kako je njihov jezik dejansko še vezan na domače kulturno izročilo: besede in zveze so primerne, naravne, sočne, povedne, bogate. Spet postane davna državna meja iz leta 1866 razvodje med dvema slovenskima »kulturo-rama«: ena — na Tržaškem, Goriškem in v SR Sloveniji, ki se pod vplivom

mass media (oziroma pod vplivom jezika politike, administracije in gospodarstva) naglo odtujaše matični ljudski kulturi, ne da bi v zameno dobila od mass media nadomestno kulturo (pa tudi šola jim je ne daje); druga — v Benečiji in Reziji, kjer so ljudje, pred pragom zgodovinske nacionalne zavesti ali že onkraj tega praga, vendarle še vezani na matično ljudsko kulturo in ne poznajo še (toda koliko časa še ne?) te vrste odtujitve, so torej še suvereni gospodarji svojega jezika = občilo-izročilo. Vsa ta pisma so moji službeni uradni dokumenti, zato jih žal ne morem objaviti: že jukstapozicija dveh pisem z obeh strani davne meje ob Idrijci iz leta 1866 bi razsvetljuječe dokazala, kar sem zapisal.

Koliko se je tudi naša visoka kultura odtujila ljudski matici naše kulture, mora biti bralcem te revije povsem očitno; kdorkoli bi hotel analizirati s tega vidika produkcijo številnih naših literatov, bi to brez težave ugotovil. Sam bom rajši sklenil to razmišljanje s preprosto ugotovitvijo: prav zaradi tega, ker je tudi s svojim jezikom vraščena v našo ljudsko kulturo, rad berem poezijo in prozo Svetlane Makarovič (da citiram le otipljiv primer): ta njena vraščenost mi omogoča spoznavati v njenem pisanju sporočilo, ki je prav tako slovensko kot kulturno, saj je njen jezik posoda *slovenskega kulturnega sporočila*. Pri številnih pa to pogrešam in spoznavam v njihovem jeziku le sad kulturne alienacije. Radoveden sem, koliko bojo v prihodnosti razbrali iz takih del kakšno slovensko kulturno sporočilo.

Da prenašamo naprej kakšno slovensko kulturno sporočilo, bomo morali še popotovati od Litije do Čateža. A ne pozabimo: steza od Litije do Čateža pelje danes obvezno v kraje pod Matajurjem, Mužci in Kaninom.